

RAMIFICAȚII TEORETICE

Despre autopoiesis și angrenajul structural

Drd. KATY FOX,
Universitatea din Aberdeen,
Departamentul de Antropologie

Legiuitorul care, locuind într-un oraș, instalat la biroul lui, gândind într-un mod abstract, crede că inventează cea mai bună lege, se află la originea multor nenorociri. Pentru ca o lege să funcționeze, ea trebuie să corespundă nevoilor oamenilor – Paul H. Stahl (Bărbulescu *et al.* 2005)

Recitirea câtorva dintre lucrările lui Paul Stahl m-a condus către o reconsiderare a proiectului antropologic. Paul Stahl ținea la ideea de a nu fi încadrat într-o categorie sau alta (Bărbulescu *et al.* 2005) arătând în același timp o poate nemiîntâlnită intuiție, provenită atât din cunoștințele sale, cât și din experiența lucrului pe teren. Și-a însușit esența proiectului antropologic într-o manieră aparte pentru perioada contemporană, nefiindu-i teamă să compare și să generalizeze. Toate aceste aspecte, ca și transcenderea, aparent fără efort, a granițelor consacrate ale disciplinelor, nu numai că fac din Stahl autorul unor studii despre cultura și viața socială din Europa de sud-est, dar oferă și ocazia revenirii asupra modalităților în care antropologia a fost practică și a evoluat de-a lungul timpului. Tratându-l deopotrivă ca un practician minuțios și ca autor, urmăresc să aflu cât de departe lucrările lui se constituie într-o puternică sursă de inspirație pentru

împlinirea potențialului latent al antropologiei ca formă de cunoaștere semnificativă¹.

Angrenajul structural și încapsularea

Deși a lucrat cu Levi-Strauss, Stahl nu a fost un structuralist (Bărbulescu *et al.* 2005). Poate nici chiar Levi-Strauss să nu fi fost. De fapt, structuraliștii pot purta în ziua de astăzi ecusoane, în care alături de numele lor apare înscris cuvântul „expert”. Acestea sunt spuse mai în glumă, mai în serios. Pentru antropologia structurală rezultatele cercetării sunt mai mult sau mai puțin semnificative. Există în schimb un „angrenaj structural” care funcționează foarte eficient în cadrele epistemologiei moderniste, adesea combinând propriile-i construcții de logică dihotomică cu contrastele dualiste derivate din practică. Adepții structuralismului susțin că sunt posibile obiectivarea, clasificarea (de preferat urmând structuri dualiste precum: cultură – natură, subiect – obiect etc), și simplificarea cunoașterii aparținând tuturor tipurilor de „sisteme”. Ei ajung astfel la o logică coerentă a structurii. Aceasta funcționează în același sens cu presupuziția epistemologică potrivit căreia cunoașterea poate fi redusă la simplu (Koerner 2007, 2009; Stengers 1997) sub

---

¹Aduc recunoștința mea profesorilor-superviseri Alexander King și Johan Rasanayagam, ca și dragilor mei colegi de la studiile postuniversitare din Aberdeen, îndeosebi Sophiei Elixhauser pentru citirea atentă a variantei inițiale a articolului. Mulțumiri lui Daniel Gruenfeld pentru reveriile noastre comune și ajutorul în editarea imaginilor. Mulțumiri speciale de asemenea, Stephaniei Koerner (Universitatea Manchester) care, în timpul vizitei ei din iunie 2009 la Departamentul de Antropologie din Aberdeen, a reliefat anumite aspecte cărora nu le găseam cuvintele pentru o exprimare concisă.

forma axiomelor, modelelor universale și abstracțiilor a căror valoare de adevăr transcende contextele locale, contingente și confuze (Toulmin 1990).

Antropologii au subliniat de ceva vreme faptul că în practică lucrurile nu stau chiar așa. Totuși, premisa rămâne întrucât are importanță tactică pentru proiecte precum Uniunea Europeană, birocrății în general, și uneori, pentru științele de popularizare. Acest tip de epistemologie lucrează cu o etică a încapsulării care urmărește captarea „adevărului” și închiderea lui în cușca certitudinii. Acest lucru ar putea funcționa, dacă „adevărul” ar fi un „vector”, dar funcționează cu mai puțin succes în situația în care problema este una complexă și contemporană – de ex. dezvoltarea rurală, schimbarea climatică, sărăcia – sau proprie domeniului antropologiei: de ex. viața socială dintr-o arie urbană înstărită a Cosmopolis-ului, abilitățile dezvoltate local în anii postsocialismului sau în timpul experiențelor culturale în continuă mișcare ale unui grup de folclor balcanic. Și aceasta poate fi spus mai în glumă mai în serios.

Cum să captezi sistemele vii fără să distrugi ceea ce este cel mai important în ele, precum au tendința să o facă structuralismul și logica birocrăției? Într-un interviu (Bărbulescu et al. 2005) Stahl menționează felul în care, în mai multe limbi europene, moartea este imaginată alegoric ca un om cu o coasă, care vine să rețeze, rapid și drastic, ceea ce fusese continuu, curgător, viața. Viața nu poate fi încapsulată. Nicio schemă birocratică nu a reușit acest lucru până acum fiindcă gândirea modernistă revine cu încăpățănare la iluzia cartografică. După cum sugerează diagrama de mai jos (figura 1), mișcarea contextuală rezultată din explorarea de căi și cartografiere este constrânsă să creeze iluzia obiectivistă după care forma hărții rezultă, prin cartografiere, ca o descriere

directă a lumii. Același lucru se întâmplă cu modalitatea în care textele ascund contextul și procesul lor de producere (de ex. Academia, Comisia Uniunii Europene) prin prezentarea artefactelor (hartă, text...) ca obiecte independente și libere de context.

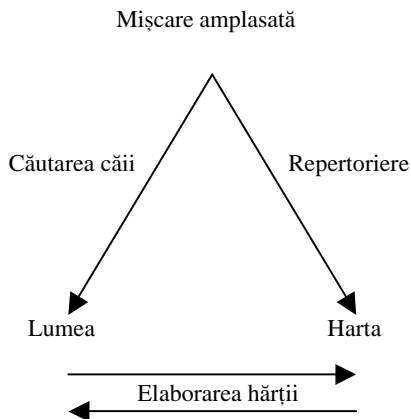

Figura 1. Adaptată după (Ingold 2000: 234)

În acest fel, viața, sociabilitatea și diferența sunt transformate din procese în obiecte stabile, fixe, pentru ca mai apoi să poată fi mai lesne interceptate și înhămate prin intervențiile predeterminate de mașinăriile structuralist-moderniste. Trucul epistemologic al iluziei cartografice constă în efasarea substanței unui material, a realității lui senzoriale ca și în derularea rapidă a hărții pentru a i se pierde teritorialitatea și deturnarea către o cale ce identifică în mod greșit harta cu teritoriul (Bateson 2000(1972)). În această modalitate de a imagina lucrurile, persoanele ajung să se asemene cu „indivizii” închiși, raționali, abstracti ai teoriei

economice². Concluzia mea este că acest mod de a vedea condițiile oamenilor care locuiesc în situații socio-istorice specifice sfârșește prin a reproduce schemele epistemologice ale proiectelor moderniste, dar nu împărtășește cunoașterea derivată din viețile oamenilor.

Autopoiesis și plasticitate

Tradus literal ca „auto-generare” sau „auto-creare”, autopoiesis-ul este o teorie și epistemologie utilă, ce concepe persoanele ca fiind asemănătoare și totuși diferite, situându-le în contextul în care trăiesc (Maturana and Varela, 1987). Niklas Luhmann caracterizează sistemele autopoietice și continuitatea lor ca fiind: „nu atât o problemă de replicare, de transmitere culturală, de reproducere a aceluiași modele în condiții similare...procesul primar este acela de a anticipa elemente viitoare care pentru a fi recunoscute ca evenimente intervin în producerea situațiilor actuale astfel încât acestea să difere de situațiile trecute. Aceasta nu exclude relevanța tiparelor păstrate; ba chiar le reclamă în vederea unei recunoașteri mai rapide a perspectivelor viitoare. Totuși, sistemul (autopoietic) se conservă nu prin depozitarea tiparelor, ci prin producerea de elemente, nu prin transmitere...ci prin utilizarea în mod recursiv a evenimentelor pentru a produce evenimente.

---

² În interpretarea pe care o dau concepției despre „persoană” a lui Marcel Mauss (1985 (1938)) nu consider conceptul analitic de persoană ca „o categorie universală a spiritului uman”, ci mai degrabă în opoziție cu „individul”. Cel din urmă concept nu ia în calcul întreaga paletă a facultăților și potențialului uman datorită perspectivei sale înguste, de natură economică. Perspectiva mea diferă astfel în cel puțin două feluri de aceea a lui Mauss.

Stabilitatea lui se bazează pe instabilitate” (Luhmann 1990: 9-10 citat în Faubion 2001: 100).

Trei aspecte ale lucrărilor lui Paul Stahl evocă pregnant autopoiesis-ul. Mai întâi, accentul pe care îl pune pe plasticitatea metodelor antropologiei, ce trebuie să se sprijine pe plasticitatea relației dintre ființele umane și mediul lor de viață. Format într-un context ce îmbina „terenul” cu ceea ce se afla „în afara” acestuia, Stahl insistă asupra necesității unei mari acumulări de abilități, experiență, încredere, afinitate și sensibilitate pentru a duce la bun sfârșit cercetările de teren. O și mai mare plasticitate este necesară în interpretarea datelor de teren, ținând cont, după cum Stahl insistă, de faptul că nu orice situație se pretează în aceeași măsură, să spunem, analizei simbolice, sau analizei actor-rețea-asamblare. El subliniază cu putere faptul că descrierile noastre trebuie localizate, la fel ca și afirmațiile subiecților cu care lucrăm. De aici provine al doilea aspect comun, anume, ideea potrivit căreia cunoașterea generată în cadrul proiectelor antropologice nu poate fi pre-determinată, întrucât nu depinde de cercetător, ci se naște într-o construcție reciprocă în interiorul contextelor sociale. Ea nu poate fi încapsulată.

Cercetătorul de teren trebuie să se considere el însuși ca fiind scufundat într-un spațiu a cărui complexitate nu poate fi redusă, ci care trebuie cunoscută și înțeleasă de-a lungul unei mari perioade de timp. Ea/el trebuie să-și abandoneze controlul, cunoașterea dobândită până acum fiind folosită pe apurate; ea/el trebuie să se adapteze la ceea ce găsește în jurul său și să abandoneze o vreme opreliștile, precum o fac de altfel, majoritatea practicienilor. Astfel apare al treilea aspect comun. După cum este limpede pentru orice cercetător de teren, cunoașterea antropologică nu poate fi prefabricată sau limitată, ci rezultă din situația însăși, și sfidează categorizările

întrucât atinge nu numai „o motivație calculată”, ci și o mulțime de alte scheme de cunoaștere din diferite domenii ale cunoașterii umane (de ex. metonimia, analogia, metafora, contrastul, ierarhizarea, ca și calculul). Acest mod de cunoaștere sfidează granițele și disciplinele, rezultând din situația dată. El face necesară considerarea fiecărei persoane ca un *homme total* – după expresia lui Mauss, ținând cont, după cum o face și Stahl, de abilități, de felul în care își reprezintă granițele magice, sistemele politice și economice, de religie, de condițiile de viață, de vise, de unități sociale, de anticipări și amintiri...

Mai trebuie adăugate unele aspecte cu privire la auto-poiesis ca și despre modul în care se leagă argumentele mele de perspectivele moderniste dominante privind modalitățile existenței. Abordările lui Maturana și Varela provin din teoria sistemelor, o ramură interdisciplinară a biologiei, puțin ordonată teoretic, care la început (anii 1920) încerca să explice inter-relaționarea organismelor în sistemele ecologice complexe. Autopoiesis-ul este o teorie provenită din biologie care urmărește sistemele autonome auto-organizate și pe care Maturana și Varela au dezvoltat-o în scopul de a înțelege cum oamenii pot fi deopotrivă asemănători, dar și diferiți. Orice sistem autopoietic evoluează continuu prin generarea recursivă a propriei structuri³. Aceasta vine în contradicție cu sistemele *alloprietice* care funcționează, mai degrabă, pe baza determinată și deterministă a relațiilor de intrare/ieșire. Modelul dominant al persoanei/organismului pe care îl pun în opoziție

---

³ Menționez că utilizez termenul „structură” nu în același sens ca Maturana și Varela. Ei diferențiază structura de organizare într-un mod nefolositor mie, aici. Eu mă concentrez asupra structurii și asupra modului în care ea este generată într-un sens larg.

cu practica sistemelor autopoietice se poate înțelege foarte bine din diagrama de mai jos:

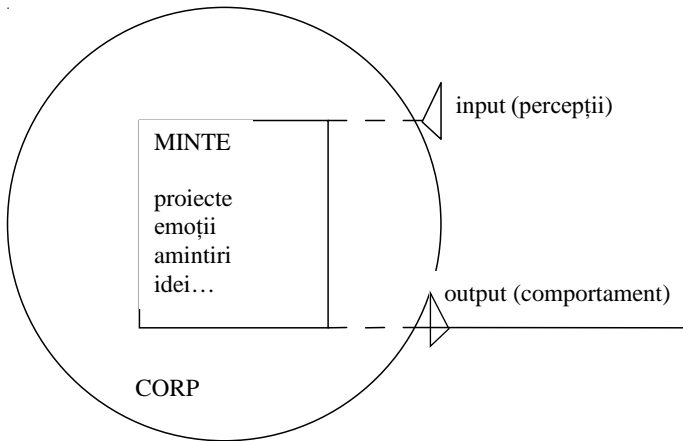

Figura 2. Modelul dominant al relației persoană - organism. Adaptat din Ingold (2000: 104)

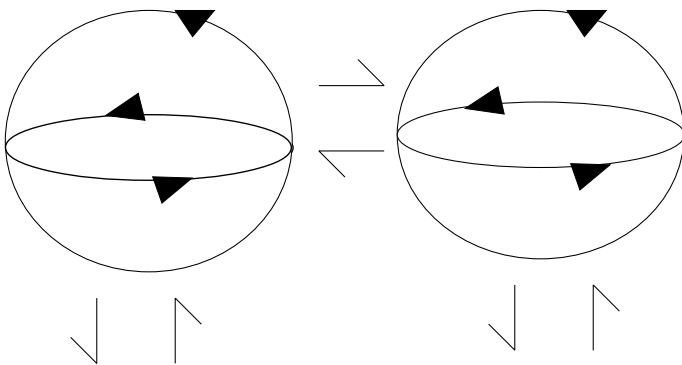

Figura 3. Sistemele autopoietice în mediul lor vital în care sunt total scufundate, dar față de care pot reacționa și reflecta. Relațiile cu mediul sunt reprezentate de simbolul jumătății de săgeată. Adaptat după Maturana și Varela (1987)

CUPRINS

Stelu Șerban, <i>Cuvânt înainte</i>	5
<i>RAMIFICAȚII TEORETICE</i>	21
Katy Fox, <i>Despre Autopoiesis și angrenajul structural</i> ...	21
Vintilă Mihăilescu, <i>Cea mai mică unitate socială</i>	45
Stelu Șerban, <i>Înrudirea istoriei cu antropologia socială. Conceptul de arie culturală în lucrările lui Paul Stahl</i>	96
Zoltán Rostás, <i>Un congres amânat</i>	112
<i>AUTOORGANIZAREA COMUNITĂȚILOR. PROPRIETATE ȘI MIGRAȚII</i>	137
Gheorghe Șișeștean, <i>O istorie uitată. Rolul Casei de Habsburg în modernizarea rurală (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea)</i>	137
Sebastian Ștefănuță, <i>Metamorfoze ale proprietății colective la Orlat</i>	155
Monica Popa, <i>Disoluția unei tradiții. Câteva considerații privind istoria proprietății colective în localitatea Orlat (Sibiu)</i>	179
Petko Hristov, <i>„Valahia” ca destinație importantă a muncitorilor sezonieri (pețialbani) din partea centrală a Balcanilor</i>	194

<i>IMAGINAR ȚĂRĂNESC</i>	206
Annemarie Sorescu-Marinković, <i>Fișă pentru un dicționar mitologic al românilor din Timoc: muma-pădurii</i>	206
Cosmina Timoce, <i>Datul mesei în localitatea Sulina. Studiu de caz</i>	236
<i>IDENTITĂȚI PLASTICE</i>	256
Cristina Plecadite, <i>Repere identitare ale aromânilor din Constanța</i>	256
Magdalena Slavkova, <i>Schimbarea reprezentărilor despre viața emigranților: migrația la muncă a rudarilor din Bulgaria în țările mediteraneene</i>	283
Sanja Zlatanović, <i>Djorgovci, între identitatea romă și cea sârbească</i>	308
Yelis Erolova, <i>Cultura materială și identitatea țiganilor din Dobrogea</i>	333